

Daniel Banasiak¹

Pedagogia Ojców Kościoła w ujęciu Siergieja Awierincewa. Z zagadnień recepcji chrześcijańskiego antyku we współczesnym pisarstwie rosyjskim

1. Wprowadzenie

Dzieło Siergieja Awierincewa (1937-2004) wymaga ciągłych powrotów, tym bardziej, że wydaje się ono zapomniane zarówno przez rosyjskich, jak i europejskich bizantynologów i literaturoznawców. Ten teoretyk i historyk literatury, filozof i eseista, poeta i tłumacz opublikował bowiem wiele monografii, studiów i rozpraw imponujących rozległością zainteresowań oraz głębią poruszanych zagadnień. W swych pracach czerpał z myśli współczesnych mu uczonych: Michaiła Bachtina, Dymitra Lichaczowa czy Aleksieja Łosiewa. Jego pisarstwo naukowe i eseistyczne dotyczy przede wszystkim styku tradycji kulturowych: greckiej, hebrajskiej, syryjsko-koptyjskiej, irańskiej, rzymskiej i południowosłowiańskiej w okresie przełomu starożytności i średniowiecza. Tematyka skrzyżowania tradycji² przewija się, niczym lejt-motyw, przez większość tekstów rosyjskiego humanisty. Cechą charakterystyczną tego paradygmatu jest pokazanie dialogu w przejściowym okresie pomiędzy antykiem a wczesnym średniowieczem. *Novum* takiego podejścia odbrażawiało z jednej strony starożytną kulturę grecką i rzymską, z drugiej

¹ Dr Daniel Banasiak, pracownik naukowy w Instytucie Filologii Wschodniosłowiańskiej na Uniwersytecie Jagiellońskim; e-mail: banasiakdaniel@gmail.com; ORCID: 0000-0001-8087-8187.

² O metodzie badawczej Awierincewa, zob. O. Sedakova, *Totus tuus: Pamyati Papy Ioanna Pavla II*, w: O. Sedakova, *Sobraniye sochineniy v 4 tomakh*, t. 4, Moskwa 2010, s. 768-794.

zaś oświeślało, a nawet – jeśli użyć Awierincewowskiego języka³ – „ozłacało” wieki średnie. Ponadto ważnym kręgiem zainteresowań badacza była zachodnioeuropejska filozofia kultury XX wieku.

Autor ten znany jest też jako zwolennik religijnego zbliżenia Wschodu i Zachodu. W listopadzie 1989 roku w Watykanie wygłosił przemówienie inauguracyjne na otwarciu wystawy ikon rosyjskich, która miała przypomnieć światu jubileusz tysiąclecia chrztu Rusi. Z inicjatywy papieża, św. Jana Pawła II, odbywały się rokrocznie w okresie 1996-1999 kameralne spotkania nazywane też spotkaniami „sołowjowskimi”⁴, w których, oprócz omawianego naukowca, uczestniczyli inni rosyjscy intelektualiści, m.in. poetka i eseistka Olga Siedakowa, znawca kultury staroruskiej Dymitr Lichaczow oraz filozof i tłumacz Władimir Bibichin.

Sergiej Awerincew doczekał się jednej książkowej publikacji w języku polskim⁵, przekładu kilku tekstów, rozrzuconych w czasopismach⁶ oraz wybranych wierszy⁷.

Analizie poddany zostanie tekst *Świat jako szkoła* (1977). Jest to esej należący do zbioru pt. *Poetyka literatury wczesnobizantyjskiej*. W publikacji tej, będącej podsumowaniem badań Awierincewa na temat Bizancjum, w pełni zaprezentowany został zamysł opisu kultury wczesnochrześcijańskiej jako całości. W skład tego dzieła weszły ma-

³ Zob. S. Awierincew, *Zoloto v sisteme simbolov rannevizantijskoj literatury*, w: S. Awierincew, *Poetika, rannevizantijskoj literatury*, Sankt-Peterburg 2004, s. 404-425.

⁴ Sedakowa, *Totus tuus: Pamyati Papy Ioanna Pavla II*, s. 829. Zob. O. Sedakowa, *Veshchestvo chelovechnosti*, w: O. Sedakowa, *Otnosheniya s katolicheskoy tserkov'yu u nas ne khristianskiye... Interv'yu Yulii Muchnik*, Moskwa 2019, s. 570.

⁵ S. Awierincew, *Na skrzyżowaniu tradycji: szkice o literaturze i kulturze wczesnobizantyjskiej*, tł. D. Ulicka, Warszawa 1988.

⁶ S. Awierincew, *Przyszłość chrześcijaństwa w Europie*, tł. P. Mikulska, „Ethos” 4 (1994) s. 35-42; S. Awierincew, *Początek kosmosu i początek historii*, tł. D. Ulicka, „Odra” 24/9 (1984) s. 25-33; S. Awierincew, *Na skrzyżowaniu tradycji literackich (literatura bizantyjska: źródła i zasady twórcze)*, tł. D. Ulicka, „Literatura na Świecie” 11 (1985) s. 283-319; S. Awierincew, *Złoto w systemie symboliki kultury wczesnobizantyjskiej*, tł. D. Ulicka, „Miesięcznik Literacki” 20/3 (1985) s. 119-128; S. Awierincew, *Symbolika wczesnego średniowiecza*, tł. A. Szymański, „Literatura na Świecie” 12 (1980) s. 32-53; S. Awierincew, *Wstęp do książki: Gabriel Bunge, Inny Paraklet. Ikona Trójcy Świętej mniicha – malarza Andrzeja Rublowa*, tł. K. Małys, Kraków 2001; S. Awierincew, *Bizancjum a Ruś. Dwa typy duchowości. Święte cesarstwo*, tł. M. Hajduk, „Tygodniki Podlaski” 5/1 (1989) s. 4-5; S. Awierincew, *Bizancjum a Ruś. Dwa typy duchowości. Święte cesarstwo*, tł. J. Aulak, „Przegląd Humanistyczny” 10 (1990) s. 1-16.

⁷ S. Awierincew, *Modlitwa o słowa. Wiersze*, tł. W. Woroszyński, Poznań 1995.

teriały z estetyki bizantyjskiej czytane na słynnych wykładach w latach 1969-1971 w Moskiewskim Uniwersytecie Państwowym. Ze wspomnień Olgi Siedakowej dowiadujemy się, że ogromne audytorium uniwersyteckie nie mogło pomieścić zainteresowanych słuchaczy⁸. Wykłady oczywiście były zakazane przez służby partyjne jako „religijna propaganda”⁹. Były one jednak bezsprzecznie kulturowym, duchowym i obywatelskim zrywem ku niepodległości sumień. Lata 1960-1980 dzięki takim humanistom, jak Siergiej Awierincew, Władimir Bibichin czy Aleksiej Łosiew można nazwać czasem kulturowego odrodzenia, „końcem sowieckich wieków ciemnych i próbą stworzenia nowego chrześcijańskiego humanizmu”¹⁰.

Głos Ojców Kościoła słycać w tych tekstach wyraźnie, a nade wszystko w intertekstualnych odniesieniach do wypowiedzi takich mistrzów, jak Klemens Aleksandryjski, Atanazy z Aleksandrii, Teodoret z Cyru, Bazyli Wielki, Grzegorz z Nyssy czy Efreem Syryjczyk.

Tematyka analizowanego eseju dotyczy kontrastu w pojmowaniu sfery dydaktyki przez cywilizację helleńską i bliskowschodnią. Autor zwraca m.in. uwagę na to, iż „Bizantyjczycy odziedziczyli zarówno helleński, jak biblijny kult szkoły”¹¹. Jednak dopiero chrystianizacja nadała nowy sens i rozmach „kosmicznej uniwersalności obrazów nauczania i uczenia się”¹². Oczywiście temat nauczycielstwa i bycia uczniem w ujęciu biblijnym i chrześcijańskim był wielokrotnie podejmowany zarówno przez europejskich¹³, jak i rosyjskich uczonych¹⁴.

⁸ O. Sedakova, *Sergey Averintsev. Trudy i dni* w: O. Sedakova, *Sergey Sergeyevich Averintsev. Vospominaniya. Razmyshleniya. Posvyashcheniya*, Moskwa 2020, s. 70-71.

⁹ Sedakova, *Sergey Averintsev. Trudy i dni*, s. 98.

¹⁰ Sedakova, *Sergey Averintsev. Trudy i dni*, s. 98.

¹¹ C. Awierincew, *Mir kak shkola*, w: C. Averintsev, *Poetika rannevizantiyskoy literatury*, Sankt-Peterburg 2004, s. 164.

¹² C. Awierincew, *Mir kak shkola*, s. 155-188.

¹³ E. Best, *Following Jesus: Discipleship in the Gospel of Mark*, Sheffield 1981; F. Segovia, *Discipleship in the New Testament*, Philadelphia 1985. M. Wilkins, *The Concept of Disciple in Matthew's Gospel As Reflected in the Use of the Term Mathetes*, Leiden 1988; R. Bultmann *Jesus and the World*, New York 1958. F. Drączkowski, *Koncepcja wychowania chrześcijańskiego w ujęciu Klemensa Aleksandryjskiego oraz Jana Chryzostoma*, *VoxP* 53-54 (2009) s. 313-327.

¹⁴ Zob. V. Bezrogov, *Uchitel' i yego ucheniki v tekste Novogo Zaveta*, Moskwa 2002; V. Bezrogov, *Vozniknoveniye pedagogicheskoy paradigmy khristianstva: pervaya khristianskaya shkola v Aleksandrii*, Moskwa 2003; V. Bezrogov, *Stanovleniye obrazovatel'nykh traditsiy khristianskoy shkoly v I-V vv.*, Moskwa 2004.

W niniejszym artykule metodologia badawcza opiera się przede wszystkim na hermeneutycznym wczytywaniu się w eseistykę i poezję Siergieja Awierincewa oraz teksty patrystyczne. Zainspirowano się też myślą Michaiła Epsteina o „eseizacji” współczesnej kultury. Według Epsteina współczesna kultura nosi znamiona eseju, w którym zintegrowane zostały trzy istotne elementy: plastyka obrazu, refleksja filozoficzna i życiowe doświadczenie¹⁵. Esej jest więc po to, by filozofować o tym, co nie jest czystą ideą, a na przykład jest życiem, doświadczeniem, spotkaniem, przeżyciem czy olśnieniem. Gatunek ten to „sposób na połączenie plastyczności obrazu z głęboką myślą filozoficzną, ale jest on też narzędziem docierania do tzw. wiedzy słabej (*soft knowledge*)”¹⁶. Stąd pojęcie eseistycznego czy autorskiego przybliżenia, autorskiej optyki. Epstein podaje przykład eseistycznego odbioru twarzy. Dokładna znajomość twarzy jest niemożliwa, jeśli spojrzeć na nią przez mikroskop. Można ją rozpoznać tylko w granicach ludzkiego niedokładnego widzenia świata. Jeśli spojrzymy na twarz przez szkło powiększające, zobaczymy zbliżenie skóry, pory, guzki, a jeśli zwiększymy ostrość, wówczas przenikniemy poziom komórek, cząsteczek i atomów. Twarz zniknie, ustępując miejsca innemu planowi bycia, gdzie nie ma już twarzy, sama kategoria twarzy będzie tu bez znaczenia. Ostrość spojrzenia wzmocniona przez urządzenie tnie przedmiot na cząstki składowe. Osoba jako taka jest przedmiotem wiedzy słabej. Gdy tylko wiedza staje się silniejsza, twarz traci kształt. Aby postrzegać twarz jako twarz, nie możemy jej postrzegać zbyt jasno, a jedynie w zakresie ludzkiego słabego widzenia, w zakresie przybliżenia eseistycznego. A potem życzliwe, złe, piękne, nieprzyjemne, śmieszne, ponure twarze ukażą się nam w ich różnorodności¹⁷.

Autor eseju patrzy na świat przez pryzmat ludzkiej źrenicy. Widzi niejasno i mgliście. Koncentrując się na jednym poziomie wiedzy, umieszczając ją w ramach jednej dyscypliny, doprowadzając ją do maksymalnej surowości i siły, stajemy się ślepi na inne poziomy. Gdy wiemy zbyt wiele o szczegółach, forma całości wymyka się. Słaba, „eseistyczna wiedza” jest nieostrą lub wieloogniskową, ale stara się utrzymać wszystkie poziomy w polu widzenia¹⁸.

Analiza utworów Siergieja Awierincewa uwzględnia również kontekst historyczny, społeczno-polityczny, biograficzny i literaturoznawczy.

¹⁵ M. Epshteyn, *Paradoksy novizny*, Moskva 1987, s. 349.

¹⁶ Epshteyn, *Paradoksy novizny*, s. 352.

¹⁷ Epshteyn, *Paradoksy novizny*, s. 354.

¹⁸ Epshteyn, *Paradoksy novizny*, s. 355.

2. Szkoła uczniów Chrystusa

Awierincew zaznacza, jak istotnym stało się to nowe, ewangeliczne pojmowanie życia jako procesu dydaktycznego i z tego wynikające postrzeganie chrześcijanina jako ucznia Chrystusa. W eseju autor gromadzi mnóstwo cytatów z Pisma Świętego potwierdzających tę nowotestamentową ideę chrześcijanina ucznia i Chrystusa nauczyciela. Naukowiec nawiązuje do obrazu „Kościoła, który jest szkołą życia”¹⁹, ale też do wszechświata jako „świętej uczelni (διδασκαλείον), gdzie poznaje się Boga”²⁰, autorstwa Atanazego z Aleksandrii (ok. 295-373), jednego z najwybitniejszych apologetów IV wieku. Nauczycielem i wychowawcą²¹ w tej szkole jest Jezus Chrystus, do którego w Ewangeliach wielokrotnie zwracano się „rabbi”. Awierincew posiłkuje się słowami Grzegorza z Nyssy (333-394) o dzieśięciu przykazaniach jako Bożych pouczeniach pochodzących z wysoka, od samego Boga²². „Stanowiły one – pisze Ojciec Kościoła – naukę cnoty, której podstawą jest pobożność i właściwe zrozumienie natury Bożej, tego mianowicie, że przekracza ona wszelkie pojmowanie i poznanie, jest niepodobna do niczego, co podlega ludzkim zmysłom”²³.

Wspomniany jest też w eseju Teodokos z Cyru (386/393-ok. 466), który kazanie Jezusa na górze Tabor nazwie „lekcjami Pana”²⁴. Rosyjski uczony powołuje się tu na *Traktat o Trójcy Świętej* tego greckiego teologa, egzegety i biskupa, który poucza, iż wiarę ewangeliczną należy głosić w sposób prosty, bez dyskusji i polemik, poruszający, ale bez popisów:

Należy trzymać się z dala od znajomości sztuczek słownych, ale korzystać z wiedzy o Bogu; bez dociekania tego, co niedostępne, bez badania tego, co nie podlega zrozumieniu, bez opisywania słowem czy myślą tego, co niepo-

¹⁹ Athanasius, *Epistula encyclica ad episcopos* 6, PG 25, 246C, tł. P. Szewczyk, Św. Atanazy Aleksandryjski, *List encykliczny do biskupów*, VoxP 56 (2011) s. 559-578.

²⁰ Athanasius, *Oratio de incarnatione Verbi* XII 5, PG 25, 117B, tł. M. Wojciechowski, Atanazy z Aleksandrii, *O wcieleniu Słowa*, PSP 61, s. 22.

²¹ Clemens Alexandrinus, *Paedagogus* I 7, 55, tł. M. Szarmach, Klemens Aleksandryjski, *Wychowawca*, Toruń 2012, s. 50.

²² Gregorius Nyssenus, *De Vita Moysis* I 45, tł. S. Kalinkowski, Grzegorz z Nyssy, *Życie Mojżesza*, Kraków 2009, s. 36.

²³ Gregorius Nyssenus, *De Vita Moysis* I 47, tł. S. Kalinkowski, Grzegorz z Nyssy, *Życie Mojżesza*, Kraków 2009, s. 36.

²⁴ Theodoretus Cyrensis, *De Sancta et Vivifica Trinitate* II, PG 75, 1161, tł. P. Szewczyk, Teodoret z Cyru, *O Trójcy świętej*, w: <http://patres.pl/teodoret-z-cyru-o-trojcy-swietej/> (dostęp: 15.04.2021).

jęte, bez poddawania najlepszemu twórcy w stworzonym przez nas metodom, bez porzucania wiary i domagania się dowodu; idąc za rybakami, naśladowując szewca, dając się prowadzić celnikowi, świecąc sobie pochodnią prorocką, krocząc w świetle słońca Ewangelii i nie mieszać do tego własnych pomysłów, składając wszystkie nauki najświętszego Ducha. Taki jest model boskiej nauki²⁵.

Awierincew wielokrotnie oddaje też głos św. Klemensowi. Koncepcje teologiczne Klemensa z Aleksandrii (150-215) skupiają się wokół Chrystusa, który w jego ujęciu jest „boskim Logosem”, jedynym nauczycielem ludzkości objawiającym jej tajemnice Stwórcy. Pojmowanie świata jako szkoły pociąga za sobą odpowiednie rozumienie człowieka jako ucznia, który „z dziecięcą ufnością i dziecięcą męką pobiera nauki u swojego Mistrza, karany niekiedy różgami. On sam zresztą także może mieć udział w nauczaniu Boga, jeśli pojawia się przed ludźmi w aureoli starczej mądrości”²⁶.

3. Szkoła dzieci i niemowląt Bożych

Rosyjski bizantynolog zwraca uwagę na ewangeliczny zwrot w postrzeganiu dzieci i starców. W greckiej i rzymskiej kulturze antyku pierwsze miejsce zajmowali mężczyźni, wojownicy, obywatele, dokonujący czynu. Dzieci jako istoty słabe, bojaźliwe, niezdolne do konstruktywnego działania pozostawały zupełnie poza zainteresowaniem klasycznej poezji greckiej. Autor eseju przytacza oczywiście niezwykle passus z Ewangelii św. Mateusza (Mt 18,1-4), gdzie Jezus zapytany przez uczniów, kto jest największy w Królestwie Niebieskim, pokazał dziecko, mówiąc: „Jeśli się nie nawrócicie i nie staniecie jak dzieci, nie wejdziecie do Królestwa Niebieskiego”. Według Chrystusowego ideału jedynym sposobem na wielkość jest postawa bezbronnego i ufnego dziecka, gotowego „do przyjmowania wszystkiego jako daru i nieuznawania niczego za swoje”²⁷.

Humanista rosyjski uparcie zwraca uwagę na ten wymóg Jezusa, by w Kościele stawać się dzieckiem. Posiłkuje się tu metaforą mleka wziętą

²⁵ Theodoretus Cyrensis, *De Sancta et Vivifica Trinitate* II, PG 75, 1161, tł. P. Szewczyk, Teodoret z Cyru, *O Trójcy świętej*, w: <http://patres.pl/teodoret-z-cyru-o-trojcy-swietej/> (dostęp: 15.04.2021).

²⁶ Awierincew, *Mir kak shkola*, s. 176.

²⁷ Awierincew, *Mir kak shkola*, s. 177.

od Klemensa Aleksandryjskiego²⁸. „Nauka to mleko – pisze Awierincew – dla tych, którzy przyjmują ją z dziecięcą prostotą”²⁹. W Piśmie Świętym symbolika mleka przewija się wielokrotnie, choćby w psalmie: „jak niemowlę u swej matki, jak niemowlę tak we mnie jest moja dusza” (Ps 131,2). Ten wiersz przypomina o pokoju serca płynącego z zaufania Bogu. Uczony, by zobrazować myśl o Bożym niemowlęctwie i oprzeć się na autorytecie św. Klemensa, podaje cytat z hymnu pochwalnego umieszczonego na końcu *Pedagoga*:

Cześć oddają Bogu,
Jezu Chryste,
Mleko niebiańskie
Piersi rozkosznych
Młodej dziewczyny
Z łaski Twojej mądrości
Tryskające, Panie,
My, niemowlęta,
Delikatnymi
Pożywając usty,
Piersi rozumnej
Nasyceń tchnieniem
Wilgotnym jak rosa,
Proste pochwały,
Hymny prawdziwe
Dla Króla – Chrystusa
Zapłatę czystą
Za życia naukę
Śpiewajmy wspólnie,
Wysławiajmy szczerze
Potężnego Syna³⁰.

Hymn w oryginale metrycznie zbudowany z anapestów i pełen słownictwa poetyckiego oddaje myśl przejawiającą się głównie w części pierwszej *Pedagoga*, w której Ojciec Kościoła rozpatruje biblijne ujęcia symbolu mleka. Pojawia się tu zatem zarówno „mleko niebiańskie” jako pokarm dla

²⁸ Clemens Alexandrinus, *Paedagogus* I 6, tł. M. Szarmach, Klemens Aleksandryjski, *Wychowawca*, Toruń 2012, s. 34-48.

²⁹ Awierincew, *Mir kak shkola*, s. 178.

³⁰ Clemens Alexandrinus, *Paedagogus* I 6, tł. M. Szarmach, Klemens Aleksandryjski, *Wychowawca*, Toruń 2012, s. 225.

niemowląt, ale też obraz dzieci Bożych potrzebujących pożywienia, wręcz ginących bez matczynej piersi. Całość ujęta jest w hymn pochwalny dla Chrystusa „za życia naukę”, a biorąc pod uwagę obraz chrześcijanina jako niemowlęcia i jego podstawowe potrzeby, jest to właściwie hymn dziękczynny za dar życia. Wynika z tego, że bez nauki Chrystusa i bez postawy Bożego dziecięstwa (tu niemowlęstwa) chrześcijanin umiera.

4. Szkoła dzieci-starców i starców-dzieci

Uczony podkreśla, że również Chrystus w swym Kościele jest przedstawiany jako dziecko nie tylko w Ewangeliach o Bożym narodzeniu, ale też w pieśniach, legendach, zabytkach architektury czy sztukach plastycznych³¹. Dzieciątko Boże uosabia więc odwieczny, od zarania istniejący, Logos. Jest więc w pewnym sensie starcem, jest przecież starsze od nieba i ziemi. W związku z tym „obraz Jezusa – odwiecznego dziecka ukazywany jest z wyrazem starczej mądrości”³² (wysokie, wypukłe czoło, czasem poprzecinane zmarszczkami) na wielu ikonach bizantyjskich. Widać to na przykład na ikonie *Dziewica (Theotokos) z Dzieciątkiem pomiędzy Świętym Teodorem i Jerzym*³³ oraz na wielu staroruskich ikonach Matki Bożej z Dzieciątkiem.

Również we wczesnobizantyjskiej literaturze, zauważa uczony, hagiografowie budują narracje o życiu świętych tak, jakby dzieciństwo i starość chronologicznie zostało zamienione miejscami. W żywocie Symeona Słupnika czytamy o świętym: „Widzę, oto, że ty choć młody wiekiem, rozumem dorównujesz starcom”³⁴. Przekonanie o „starości w dzieciństwie” i „dzieciństwie w starości” wyznaczał tematy, motywy, logikę i estetykę literatury wczesnochrześcijańskiej.

5. Szkoła prostoty

Dzieciństwo staje się więc dla chrześcijanina niejako życiowym celem³⁵. Tu autor oddaje głos wielkiemu Ojcu Kościoła, św. Bazylemu

³¹ Awierincew, *Mir kak shkola*, s. 179.

³² Awierincew, *Mir kak shkola*, s. 179.

³³ Ikona z VI lub wczesnego VII wieku, enkaustyka na drewnie, 68,5 x 49 cm (Klasztor św. Katarzyny, Synaj, Egipt).

³⁴ Cytat za: Awierincew, *Świat jako szkoła*, s. 234.

³⁵ Awierincew, *Mir kak shkola*, s. 179.

z Cezarei (ok. 327-379), który wyjaśnia, że „dziecko, dlatego jest dobre, że wyraża gotowość do przyjęcia przekazywanych mu lekcji”³⁶. Awierincew cytuje też tego Ojca, by uwidocznic wagę prostoty, a nawet pewną naiwność tekstów wczesnochrześcijańskich, gdyż „prosta i pozbawiona sztuczki jest nauka Ducha”³⁷.

Autor eseju zauważa jeszcze inną „dziecięcą” cechę piśmiennictwa wczesnobizantyjskiego i ówczesnych tłumaczeń Nowego Testamentu, a mianowicie nagromadzenie w nich deminutiwów. W tekstach tych pojawiają się takie słowa, jak książeczka (βιβλαρίδιον – Ap 10,2), zamiast księga (βιβλος), pieski, szczenięta (κυνάρια – Mt 15,27), rybki (ἰχθύδια – Mt 15,34), owieczki (άρνία, πρόβατα – J 21,15-18), ale też dzieciątka (τεκνία – J 2,18; 3,18), a później, podczas formowania się zakonu św. Franciszka – biedaczek (*poverello*), kwiatuszki (*fioretti*)³⁸. Zdrobnienia te sprawiają, że stylistyka wypowiedzi jest bardziej skromna, delikatniejsza, prosta, skierowana właśnie do dziecka.

Podkreślany jest też przez uczonego ciekawy, intrygujący sposób przekazywania pouczających treści ewangelicznych. Piśmiennictwo bizantyjskie nie stroniło od stylistycznych uduwnień, figur hiperbolicznych i groteskowych, by wpłynąć na wyobraźnię ucznia. Poza tym taki przekaz odpowiada gorącej wierze nauczycieli i aktywnemu, wręcz dynamicznemu sposobowi obwieszczania dobrej nowiny Ewangelii. W procesie Bożego nauczania bardzo istotny jest kerygmat, który oznacza „w zasadzie przekaz ustny i wskazuje na czynność obwieszczania, nawoływania, głoszenia w celu ewangelizacji Dobrej Nowiny przez ludzi posłanych przez Boga. Jednocześnie oznacza treść tegoż przekazu, czyli naukę Chrystusa i Kościoła oraz Apostolską tradycję wiary”³⁹. Św. Bazyli uważał, iż pełna realizacja kerygmatu dokonuje się przez słowo i czyn, a istotą kerygmatu jest ewangelizacja realizowana przez głoszenie słowa Bożego i życie według jego przykazań (kerygmat czynu i kerygmat słowa)⁴⁰.

Istotne jest też to, że dialog z uczniem, oparty na Piśmie Świętym oraz nauce Kościoła, będzie odsyłał do duchowego dialogu z Jezusem, jedynym nauczycielem. Celem takiego dialogu (modlitwy) pomiędzy

³⁶ Basilius Magnus, *Homiliae in Hexaameron* III 1, PG 29, 53A.

³⁷ Basilius Magnus, *De Spiritu Sancto* 3, 5, PG 32, 76C, tł. A. Brzóstkowska, Św. Bazyli Wielki, *O Duchu Świętym*, Warszawa 1999, s. 52.

³⁸ Awierincew, *Mir kak shkola*, s. 179-180.

³⁹ R. Pankiewicz, *Sztuka rozmawiania z Bogiem*, Kraków 2009, s. 203.

⁴⁰ Pankiewicz, *Sztuka rozmawiania z Bogiem*, s. 203.

mistrzem i uczniem jest nie tyle przekaz informacji, charakterystyczny dla instytucji szkoły i w ogóle komunikacji międzyludzkiej, ile nawiązywanie emocjonalnego kontaktu. Ta intymna relacja zachęca ucznia do poświęceń i wyrzeczeń, cierpienia, a nawet umierania za naukę Chrystusa.

6. Szkoła pokuty, zmagania, cierpienia

Rosyjski bizantynolog zwraca również uwagę na szkołę pokuty⁴¹, odwołując się do mądrości Klemensa Aleksandryjskiego („miłość Boga do człowieka przejawia się w tym, że pozostawiając jego duszy wolną wolę, podarował mu możliwość pokuty”⁴² oraz Teodokosa z Cyru. Ten ostatni tłumaczył, że „metanoia”, czyli zmiana sposobu myślenia, jest „matabole”, czyli przemianą. Stąd pokuta jest przeistoczeniem zadziwiającym, cudownym, paradoksalnym (παράδοξος)⁴³.

Zatem świat chrześcijański to szkoła, literatura zaś w tym świecie to nauczycielka udzielająca lekcji. Wielu Ojców Kościoła podkreślało potrzebę wytężonego trudu rozumu i serca, by przemienić w słuchacza/czytelnika sposób myślenia, by nawracać uczniów Chrystusa. „Poezja – pisze Awierincew – nie pogrąża się już w rozkoszonym śnie. Uczeń w szkole nie śmie się rozleniwiać, tym bardziej, jeśli słyszy napomnienia mistrzów”⁴⁴. Efrem Syryjczyk (306-373) przestrzega, że nie ma spoczynku na ziemi dla pragnących zbawienia⁴⁵, a Izaak Syryjczyk (ok. 640-pocz VIII wieku), że „nie wejdzie do nieba żyjący ozieble”⁴⁶. Ewagriusz Pontyjski zachęca natomiast do wysiłku, porywu, zmagania, gdyż „wierzchołek góry duchowej jest trudno dostępny”⁴⁷, św. Jan Klimak (VI/VII wiek) radzi, aby w ogóle zmuszać swą naturę do wszelkich wysiłków. Ten synajski mnich i pustelnik przydomek „Klimak” zawdzięcza tytułowi swego ascetycznego dzie-

⁴¹ Awierincew, *Mir kak shkola*, s. 171-172.

⁴² Clemens Alexandrinus, *Paedagogus* I 9, tł. M. Szarmach, Klemens Aleksandryjski, *Wychowawca*, Toruń 2012, s. 62-69.

⁴³ Theodoretus Cyrensis, *In psalmum* XLVII 1.

⁴⁴ Awierincew, *Mir kak shkola*, s. 183.

⁴⁵ Ephraem Syrus, *De perfectione hominis* III.

⁴⁶ Isaak Sirianin, *Tvorenija, Slovo* 35, Sergiyev Posad 1911, s. 152.

⁴⁷ Evagrius Ponticus, *Epistola LVIII*. Zob. L. Nieścior, *Anachoreza w pismach Ewagriusza z Pontu*, Kraków 1997.

ła *Drabina Raju*⁴⁸ (*Klimaks tou paradeisou*), w którym podał wady utrudniające mnichom osiągnięcie celu, a następnie wymieniał cnoty⁴⁹.

Zarówno Efrem, jak i Izaak z Syrii zajmują poczesne miejsce nie tylko w twórczości eseistycznej Awierincewa⁵⁰, ale też w jego poezji⁵¹. Zaslugą naukowca było odkrycie znaczenia wpływu tradycji syryjskiej na rozwój rosyjskiego prawosławia. W 1987 roku Awierincew, oszukując aparat cenzury, publikuje studia nad twórczością św. Efrema pod tytułem *Ot beregov Bosfora do beregov Yevfrata*, a dopiero w 1994 przedrukuję książkę pod nazwą *Mnogotsennaya zhemchuzhina*, jak chciał na początku. Tego doczesnego zmagania podczas pobierania chrześcijańskiej nauki rosyjski uczoney doświadczył, żyjąc w niesprzyjających okolicznościach państwa totalitarnego. Tu sensu nabiera też sam tytuł analizowanego tekstu *Świat jako szkoła*. Bycie uczniem Jezusa weryfikowane jest w świecie, pełnym trudnych egzystencjalnych egzaminów, sprawdzających przyswojenie, zrozumienie i realizację nauki Chrystusa w praktyce życia. Siergiej Awierincew, jak już zostało wspomniane, pisał też wiersze, według o. Jacka Salija w jednym celu: „żeby odsłonić cud wiary w Chrystusa”⁵². W tym ujęciu wiersz *Golgota* (1986) jest świadectwem pełnego zrozumienia, że punktem oparcia, dzięki któremu można unieść świat, jest krzyż⁵³.

Jak wszystko zbiegło się, zbiegło się co do joty:
wynik prawowań się przewlekłych, wynik prawd
skłóconych. Odsłoniła się ostatnia
prawda, zaś prawdą ową – Krzyż
Tu, na Golgocie: w punkcie, w którym lądy
zbiegają się, tu w środku świata;
... Cała
prawda spełniła się. W przestrzeni świata

⁴⁸ Johannes Climacus, *Scala Paradisi* XV 50, PG 88, 901D, tł. W. Polanowski, Św. Jan Klimak, *Drabina Raju*, Kęty 2011.

⁴⁹ M. Starowieyski, *Przedmowa*, s. 16-17.

⁵⁰ Zob. S. Awierincew, *Mezhdou „iz 'yasneniyem” i „prikroveniyem”*: *situatsiya obrazu v poezii Yefrema Sirina*, w: *Vostochnaya poetika: Spetsifika khudozhestvennogo obrazu*, red. P. Grintser, Moskwa 1983, s. 223-260.

⁵¹ Zob. S. Awierincew, *L'Enfer c'est les autres*, w: S. Awierincew, *Modlitwa o słowa*. *Wiersze*, tł. W. Woroszyński, Poznań 1995, s. 48-49.

⁵² J. Salij, *Posłowie*, w: S. Awierincew, *Modlitwa o słowa*. *Wiersze*, tł. W. Woroszyński, Poznań 1995, s. 97.

⁵³ J. Salij, *Posłowie*, s. 97.

odnaleziono dla Sprawiedliwego
jedyne miejsce: to miejsce na krzyżu.
Jedno, cośmy dla Boga zostawili
nie splugawione: beziłę bez ozdób.

Jak twardy jest ten pień, jak cięży ciało...⁵⁴

Znany dominikanin podkreśla, że głębia wiary, jaką promieniuje poezja Awierincewa, płynie z najbardziej autentycznych źródeł: „Myślę, że poeta rozczytuje się w Ojcach Kościoła, bo tylko od nich mógł się nauczyć, że Biblię najlepiej się odczytuje w świetle jej samej”⁵⁵. Motyw trudnej nauki cierpienia przewija się w wielu wierszach Awierincewa: *Wiersz o świętej Barbarze* (bez daty), *Wiersz o świętym Piotrze Apostole* (bez daty), *Wiersz o przeczystej Krwi Chrystusowej* (1992), *Wiersz o Kościele prześladowanym* (1987), *Na śmierć księdza Jerzego Popiełuszki* (bez daty).

7. Podsumowanie

Przytoczona analiza pokazuje, że w utworze Siergieja Awierincewa pojawiają się cytaty w formie *explicite* z dzieł Ojców Kościoła. Ten patrystyczny głos dźwięczy doniośle w wielu dziełach rosyjskiego uczonego, tworzącego jednak w Rosji Sowieckiej. Bizantynolog w swoich dziełach dokonuje twórczej analizy dzieł Ojców Kościoła i przedstawia ich dziedzictwo jako wciąż aktualną szkołę myślenia bądź szkołę życia. Dawne pisma Ojców Kościoła są dla rosyjskiego myśliciela źródłem wiedzy praktycznej, ale też nauczycielami życia, wychowawcami w życiu duchowym. Lektura tych dzieł daje możliwość odnalezienia się w tych sytuacjach, w jakich wiele stuleci temu znaleźli się już ludzie, oraz nauczenia się od nich reakcji, postawy, cnót i unikania wad. Patrystyka bizantyjska Siergieja Awierincewa to właśnie szkoła życia, a nie mędrkowania. Jest to trud zdobywania wiedzy życiowej na ścieżce ucznia Chrystusa, który upodabnia się do dziecka, by w dziecięcym sercu stać się mędrce dążącym do prostoty myśli i słów, by podejmować z pokorą i w pokucie walkę z niewidzialnym wrogiem. W tekstach

⁵⁴ S. Awierincew, *Golgota*, w: S. Awierincew, *Modlitwa o słowa. Wiersze*, tł. W. Woroszyński, Poznań 1995, s. 56-57.

⁵⁵ Salij, *Posłowie*, s. s. 98.

Siergieja Awierincewa starożytność i patrystyka przemawiają w nowej formie, a cała jego twórczość natchniona jest tą właśnie tradycją intelektualno-duchową.

Ewangeliczne i patrystyczne nawiązania do tematu Bożej pedagogiki, pojmowania świata jako szkoły albo uczelni są wyrazem odwagi i niezależności naukowca w rzeczywistości radzieckiej i ateistycznej lat siedemdziesiątych. Przypomnijmy, iż w historii literatury rosyjskiej jest to czas zastoju Leonida Breżniewa, który stał w opozycji do swojego poprzednika na stanowisku pierwszego sekretarza partii – Nikity Chruszczowa i jego odwilżowych tendencji. To właśnie wtedy wzmożła się trzecia fala rosyjskiej emigracji. Znowu na Zachód musiało wyjechać mnóstwo uczonych, artystów, pisarzy, by uciec spod presji cenzury i braku wolności słowa. To w latach siedemdziesiątych tworzona jest poezja undergroundowa, wydawana często w samizdacie, doceniona dopiero niedawno po przemianach ustrojowych lat dziewięćdziesiątych. Czasy, w których przyszło żyć i tworzyć Awierincewowi, nie są jedynym powodem, by analizować jego dzieła. Zainteresowania badacza antykiem chrześcijańskim, znajomość dzieł Ojców Kościoła, ale też utworów klasycznych starożytnej Grecji i Rzymu oraz piśmiennictwa staroruskiego stawia go w szeregu badaczy najwyższej klasy. Jego prace wciąż wymagają opisu, krytycznych tłumaczeń, nowych kontekstów, analiz, interpretacji i reinterpretacji.

The Pedagogy of the Church Fathers in the View of Sergei Awierintsev. On the Issues of the Reception of Christian Antiquity in Contemporary Russian Writing

(summary)

The article deals with the issue of being a disciple of Christ. The topic of the Church as a school, Jesus as a teacher, Christians as disciples and children of God was often taken up by the Fathers of the Church. Therefore, the article uses such patristic texts as: *Paedagogus* by Clement of Alexandria, *Epistola encyclica, De incarnatione Verbi* by Athanasius of Alexandria, *De Sancta et Vivifica Trinitate, In psalmum XLVII* by Theodoret of Cyrus, *De Spirit of Sancto* by Basil the Great, *Vita Moysis* by Gregory of Nyssa, *De perfectione hominis* by Efreem the Syrian. The article analyzes the essayist approach to patristic pedagogy in the text *Mir kak shkola* (1977) by Sergei Awierintsev, a Russian intellectual, fascinated by the legacy of early Christian authors. The analysis presents an essayistic approximation showing such issues as: the school of Christ's disciples, the school of God's children, the school of infants, the school of old and old children, the school of simplicity, the school of penance, the school of struggle.

The research methodology is based here primarily on hermeneutical reading into texts (patristic, essayistic, poetic), but also on capturing Awierintsev's essayistic optics, taking into account historical, socio-political, biographical and literary contexts. Sergey Awierintsev, who dealt with patristics in the unfavorable atheistic conditions of a totalitarian state, through his seemingly outdated and completely non-cyclical research on Christian antiquity, made a significant contribution to the spiritual revival of society in the days of the decline of the Soviet Union and the beginning of the political and economic transformation.

Keywords: pedagogy; disciple of Christ; Sergei Awierintsev; Byzantium; early Christian literature

Pedagogia Ojców Kościoła w ujęciu Siergieja Awierincewa. Z zagadnień recepcji chrześcijańskiego antyku we współczesnym piśmarstwie rosyjskim

(streszczenie)

Artykuł dotyczy problematyki bycia uczniem Chrystusa. Temat Kościoła jako szkoły, Jezusa jako nauczyciela, chrześcijan jako uczniów i dzieci Bożych był często podejmowany przez Ojców Kościoła. W związku z tym wykorzystane zostały takie teksty patrystyczne, jak *Paedagogus* Klemensa Aleksandryjskiego, *Epistola encyclica, De incarnatione Verbi* Atanazego Aleksandryjskiego, *De Sancta et Vivifica Trinitate, In psalmum XLVII* Teodoret z Cyru, *De Spiritu Sancto* Bazylego Wielkiego, *Vita Moysis* Grzegorza z Nyssy, *De perfectione hominis* Efrema Syryjczyka. W artykule przeanalizowany został esej naukowy o pedagogii patrystycznej: *Świat jako szkoła* (1977) Siergieja Awierincewa, rosyjskiego intelektualisty zafascynowanego spuścizną wczesnochrześcijańskich autorów. Analiza przedstawia eseistyczne przybliżenie ukazujące takie zagadnienia, jak szkoła uczniów Chrystusa, szkoła dzieci Bożych, niemowląt, dzieci-starców i starców-dzieci, szkoła prostoty, pokuty i chrześcijańskich zmagających. Metodologia badawcza oparta jest tu przede wszystkim na hermeneutycznym wczytywaniu się w teksty (patrystyczne, eseistyczne, poetyckie), ale też na wychwyconiu eseistycznej optyki Awierincewa, przy uwzględnieniu kontekstów historycznych, społeczno-politycznych, biograficznych, literaturoznawczych. Siergiej Awierincew, zajmujący się patrystyką w niesprzyjających ateistycznych warunkach państwa totalitarnego, poprzez swoje na pozór nieaktualne i zupełnie niekoniunkturalne badania nad chrześcijańskim antykiem wniósł niebagatelny wkład w duchowe odrodzenie społeczeństwa w czasach schyłku Związku Radzieckiego oraz na początku transformacji polityczno-gospodarczej.

Słowa kluczowe: pedagogia; uczeń Chrystusa; Siergiej Awierincew; Bizancjum; literatura wczesnochrześcijańska

Bibliografia

Źródła antyczne

- Athanasius, *De incarnatione Verbi*, PG 25, tł. M. Wojciechowski, Atanazy z Aleksandrii, *O wcieleniu Słowa*, PSP 61, Warszawa 1998, s. 21-76.
- Athanasius, *Epistula encyclica ad episcopos*, PG 25, tł. P. Szewczyk, Św. Atanazy Aleksandryjski, *List encykliczny do biskupów*, „Vox Patrum” 56 (2011) s. 559-578.
- Basilius Magnus, *De Spiritu Sancto*, PG 32, tł. A. Brzóstkowska, Św. Bazyli Wielki, *O Duchu Świętym*, Warszawa 1999.
- Basilius Magnus, *Homiliae in Hexaemeron*, PG 29.
- Clemens Alexandrinus, *Paedagogus*, PG 8, tł. M. Szarmach, Klemens Aleksandryjski, *Wychowawca*, Toruń 2012.
- Evagrius Ponticus, *Epistola LVIII*, w: Evagrius Ponticus, ed. W. Frankenberg Berlin 1912, tł. A. Ziernicki – L. Nieścior, Ewagriusz z Pontu, *List 58*, w: Ewagriusz z Pontu, *Pisma ascetyczne*, t. 1, opr. L. Nieścior, Kraków 2007, s. 201-208.
- Gregorius Nyssenus, *De Vita Moysis*, PG 44, tł. S. Kalinkowski, Grzegorz z Nyssy, *Życie Mojżesza*, Kraków 2009.
- Isaak Sirianin, *Tvoreniya. Slovo 35*, Sergiyev Posad 1911.
- Johannes Climacus, *Scala Paradisi*, PG 88, tł. W. Polanowski, Św. Jan Klimak, *Drabina Raju*, Kęty 2011.
- Theodoretus Cyrensis, *In psalmum*, PG 75.
- Theodoretus Cyrensis, *De Sancta et Vivifica Trinitate*, PG 75, tł. P. Szewczyk, Teodoret z Cyru, *O Trójcy świętej*, w: <http://patres.pl/teodoret-z-cyru-o-trojcy-swietej/> (dostęp: 15.04.2021).

Źródła współczesne

- Awierincew S., *Modlitwa o słowa. Wiersze*, tł. W. Woroszyński, Poznań 1995.
- Awierincew S., *Mezhdú „iz 'yasneniyem” i „prikroveniyem”*: *situatsiya obraza v poezii Yefrema Sirina*, w: *Vostochnaya poetika: Spetsifika khudozhestvennogo obraza*, red. P. Grintser, Moskva 1983.
- Averintsev S., *Poetika rannevizantiyskoy literatury*, Sankt-Peterburg 2004.
- Awierincew S., *Zoloto v sisteme simbolov rannevizantiyskoy literatury*, w: S. Awierincew, *Poetika rannevizantiyskoy literatury*, Sankt-Peterburg 2004, s. 404-425.
- Awierincew S., *Bizancjum a Rus. Dwa typy duchowości. Święte cesarstwo*, tł. M. Hajduk, „Tygodniki Podlaski” 5/1 (1989) s. 4-5.
- Awierincew S., *Bizancjum a Rus. Dwa typy duchowości. Święte cesarstwo*, tł. J. Aulak, „Przegląd Humanistyczny” 10 (1990) s. 1-16.
- Awierincew S., *Na skrzyżowaniu tradycji literackich literatura bizantyńska: źródła i zasady twórcze*, tł. D. Ulicka, „Literatura na Świecie” 11 (1985) s. 283-319.

- Awierincew S., *Na skrzyżowaniu tradycji szkice o literaturze i kulturze wczesnobizantyjskiej*, tł. D. Ulicka, Warszawa 1988.
- Awierincew S., *Początek kosmosu i początek historii*, tł. D. Ulicka, „Odra” 24/9 (1984) s. 25-33.
- Awierincew S., *Przyszłość chrześcijaństwa w Europie*, tł. P. Mikulska, „Ethos” 4 (1994) s. 35-42.
- Awierincew S., *Symbolika wczesnego średniowiecza*, tł. A. Szymański, „Literatura na Świecie” 12 (1980) s. 32-53.
- Awierincew S., *Wstęp do książki: Gabriel Bunge, Inny Paraklet. Ikona Trójcy Świętej mnicha – malarza Andrzeja Rublowa*, tł. K. Małys, Kraków 2001.
- Awierincew S., *Złoto w systemie symboliki kultury wczesnobizantyjskiej*, tł. D. Ulicka, „Miesięcznik Literacki” 20/3 (1985) s. 119-128.

Opracowania

- Best E., *Following Jesus: Discipleship in the Gospel of Mark*, Sheffield 1981.
- Bezrogov V., *Stanovleniye obrazovatel'nykh traditsiy khristianskoy shkoly v I-V vv.*, Moskva 2004.
- Bezrogov V., *Uchitel' i yego ucheniki v tekste Novogo Zaveta*, Moskva 2002.
- Bezrogov V., *Vozniknoveniye pedagogicheskoy paradigmy khristianstva: pervaya khristianskaya shkola v Aleksandrii*, Moskva 2003.
- Bultmann R., *Jesus and the World*, New York 1958.
- Drączkowski F., *Koncepcja wychowania chrześcijańskiego w ujęciu Klemensa Aleksandryjskiego oraz Jana Chryzostoma*, „Vox Patrum” 53-54 (2009) s. 313-327.
- Epshteyn M., *Paradoksy novizny*, Moskva 1987.
- Nieścior L., *Anachoreza w pismach Ewagriusza z Pontu*, Kraków 1997.
- Pankiewicz R., *Sztuka rozmawiania z Bogiem*, Kraków 2009.
- Salij J., *Posłowie*, w: S. Awierincew, *Modlitwa o słowa. Wiersze*, Poznań 1995, s. 93-100.
- Sedakova O., *Sergey Averintsev. Trudy i dni*, w: O. Sedakova, *Sergey Sergeyeovich Averintsev. Vospominaniya. Razmyshleniya. Posvyashcheniya*, Moskva 2020, s. 55-144.
- Sedakova O., *Totus tuus: Pamyati Papy Ioanna Pavla II*, w: O. Sedakova, *Sobraniye sochineniy v 4 tomakh*, t. 4, Moskva 2010, s. 826-830.
- Sedakova O., *Veshchestvo chelovechnosti*, Moskva 2019.
- Segovia F., *Discipleship in the New Testament*, Philadelphia 1985.
- Wilkins M., *The Concept of Disciple in Matthew's Gospel As Reflected in the Use of the Term Mathetes*, Leiden 1988.